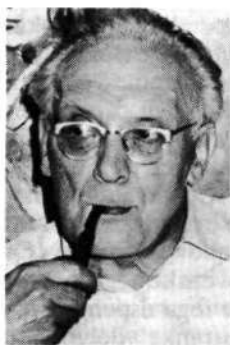

po retrogradnem uveljavljanju stališč zgodovinskega zloma boljševiskega sistema za presojo življenja v 30-ih letih našega stoletja, bi seveda zagrešili preprost falzifikat našega *tedanjega* življenja. Ne govorim tega v obrambo tedanjega krščanskega socializma in stališč Dejanja, marveč v obrambo zgodovinske znanosti – načela historizma, ki mora vselej zgodovinsko resničnost presojati po merilih njenega časa in ne po merilih, ki so zgodovinski resničnosti bistveno tuja.

Diferenciacija in grupiranje političnih tokov v slovenskem političnem življenju od 1935 (1933) do konca 1940

Dr. Bogo
Grafenauer

Kot zgodovinar sem se vselej raje posvečal vprašanjem primerjave, strukturnih sprememb in ne predvsem dogodkovni zgodovini, čeprav je potrebna tudi ta. S tega stališča se mi postavlja kot izhodiščno vprašanje nastanka Osvobodilne fronte in slovenskega upora 1941 bistvena sprememba slovenskih političnih struktur – strukture slovenskega političnega (volilnega) telesa – od konca 20-ih do konca

30-ih let našega stoletja. Kažejo jih volilni rezultati, pri čemer je mogoče upoštevati le obdobje splošne in enake volilne pravice (čeprav tedaj omejene le na moške od določene starosti naprej) in ob zagotovljeni relativni svobodi večstrankarskih volitev. Pri tem se v bistvu skladajo politične strukture zadnjega desetletja avstro-ogrske monarhije (državnozbornske volitve 1907 in 1911) in prvega, parlamentarnega desetletja obstoja Jugoslavije (Kraljestva SHS – volitve 1923, 1925 in 1927); izjema so bili le rezultati volitev v jugoslovansko ustavodajno skupščino 1921 (z bistveno nižjim odstotkom oddanih glasov volilcev za agrarno in katoliško SLS in z bistveno večjim deležem socialističnih in komunistične stranke), ki pa so bili le izraz silovitega pretresa med prvo svetovno vojno in z oktobrsko revolucijo, pa tudi pretresa z nastankom nove države. Drugače je pa podoba v bistvu ustaljena: SLS je dobivala od okr. 58 do prek 60% oddanih glasov, liberalne stranke so dobile v avstrijskem času in 1927 prek 20%, 1923 in 1925 pa pod 15%, delavske stranke pa (razen 1921 s skoraj 30%) okrog 10 ali manj %. V velikem deležu SLS od 1923 do 1927 se je gotovo izražalo dejstvo, da je bila tedaj to pri Slovencih edina velika politična stranka, ki je od boja za ustavo načelno postavila v stari Jugoslaviji slovensko narodno vprašanje in se borila proti centralistični ureditvi. Rezultati zadnjih volitev v Jugoslaviji 1938 so sicer navidez podobni, vendar niso uporabni za dokazovanje veljavnosti starih struktur do tega časa, ker so bile volitve od 1931 naprej javne in volilci zaradi tega izpostavljeni vsakovrstnim močnim pritiskom, ki so bistveno spreminjali rezultate njihovega glasovanja. Poročila britanskega poslaništva iz tega časa so izredno poučna. Volitve 1935 označujejo »Dejansko je njegova (=Jeftičeva!) večina ustvarjena z brutalnim pritiskom in

potvarjanjem rezultatov«, ob Stojadinovičevih (in Koroščevih) volitvah pa se poročilo glasi: »Vlada je vplivala na volilno telo z običajnimi metodami, ki jih omogoča javno glasovanje«.

Situacija po razdelitvi Slovencev po porazu Jugoslavije aprila 1941 je pokazala v prvem letu okupacije povsem spremenjeno politično situacijo z bistveno spremenjenimi strukturami političnega grupiranja: Z ene strani že konec maja začeta politična povezava nekdanjih glavnih vidnih političnih nasprotnikov pri vseh volitvah (SLS in različnih liberalnih frakcij) v političnem in vojaškem smislu, na drugi strani pa zlasti očitna širina organizacije in vpliva Osvobodilne fronte vsaj do preloma 1941/1942. V Ljubljani so jo izrazito pokazale množične tihe demonstracije z izpraznitvijo ljubljanskih ulic za eno uro zvečer 29. oktobra in 1. decembra 1941 v spomin na dve stopnji nastajanja Jugoslavije, 3. januarja 1942 v počastitev žrtev okupatorjevega nasilja, podobna širina pa se je kazala tudi vsaj v nekaterih delih podeželja (sam sem doživel to 24. novembra 1941 v Bohinjski Bistrici na postaji, ko nam je na postaji ob prevozu manjše skupine vojnih ujetnikov iz nekega nemškega taborišča v taborišče na Reki vsem presenečenim začela skupina kmečkih žensk vsa navdušena pripovedovati o »gošarjih«, ki so zanetili upor v gorenjskih gozdovih. Te vtise so mi potrjevali v Ljubljani različni znanci, ne le zarjani, marveč tudi prof. Gosar, ki je naravnost krivil domovinsko vodstvo SLS za zagato, v kateri je organizacija. Skratka, vse to so le posamične potrditve karakteristike uspehov aktivistov Osvobodilne fronte, z besedami komandanta katoliške Slovenske legije Rudolfa Smeruja: »... ljudstvo je drvelo za njimi« in razlage tega uspeha že v poročilu iz istega kroga 20. maja 1942 s tem, da so stare stranke »dolgo verjele v staro moč in podcenjevale hitro napredovanje OF«.

Pri teh podobah ob prelomu 1941/1942 se ustavljam, čeprav je res, da se je že med vojno vse to spreminjalo v valovih pojavljajočega se večjega ali manjšega nesoglasja z Osvobodilno fronto in da bi marsikdo ob današnjem retrogradnem opazovanju pretekle poti želel že njene začetke gledati z današnjimi očali. Zgodovinar tega seveda ne sme. Pred menoj stoji kot temeljno vprašanje, kako se je mogla relativno ustaljena struktura slovenskega političnega telesa od konca prejšnjega stoletja do 1929 (s kratkim drugačnim nihljajem 1920) do 1941 tako bistveno spremeniti. Zlasti ker je še današnja struktura slovenskega političnega telesa v marsikaterem pogledu gotovo tudi rezultat teh sprememb, čeprav so potekale bistveno drugače, kot smo pred njihovim začetkom pričakovali v gotovo utopičnih upanjih po razhodu ideoloških in političnih ločnic v našem življenju.

Zaradi časa moram pustiti ob strani vse sicer gotovo pomembne premike v političnem in ideološkem spreminjanju v prvem desetletju obstoja Jugoslavije, hkrati s posledicami silovitega pretresa zaradi razdelitve slovenskega narodnega telesa med štiri različne države, dokončane s koroškim plebiscitom in rapalsko pogodbo oktobra in novembra 1920. Marsikaj se je napovedovalo v notranjih trenjih v ustaljenih političnih taborih že tedaj, toda v bistvu ti procesi niso mogli omajati teh struktur vse do 1929, ko je prišlo do večkratnega preloma razmer.

Prelom iz l. 1929 je z ene strani sprožil razkroj starih struktur političnega telesa, z druge pa – zlasti z vplivi evropskega in svetovnega razvoja – pospeševal povsem drugačno zbiranje političnih sil od dotedanjega. Tudi tu se moramo omejiti le na poglobilne teze o spremembah, ki jih zaradi

preglednosti skušam razporediti najprej v notranjih okvirih in jih šele potem povezati v širšo celoto z vplivi zunanjega sveta.

Razglasitev kraljevske vojaške diktature 6. januarja 1929 je bila zvezana z uveljavitvijo Zakona o zaščiti... države, ki je določal v 3. členu »prepoved in razpust vseh političnih strank, ki imajo versko ali plemensko obeležje«, se pravi vseh strank posameznih jugoslovanskih narodov. Z ene strani je bila to pot, ki je v političnem mrtvilu povzročila napredujočo drobitev velikih starih strank v vrsto majhnih skupin in gibanj: Deset let pozneje je združila Osvobodilna fronta blizu 25 političnih skupin, približno enako število jih je pa po Škerlovem pregledu »nasprotnikov OF« (Zgodovinski časopis 21, 1967) ostalo zunaj nje. V pogojih diktature se je (tudi zaradi posledic gospodarske krize) še zaostri slovensko vprašanje in tako so nastajale – zlasti po izstopu dr. Korošca iz vlade septembra 1930 – dosti nepričakovane nove politične podobnosti in neformalne povezave. Očitna je vsebinska podobnost »Slovenske deklaracije« SLS na silvestrovo 1932, ki jo je Korošec podpisal pod pritiskom strankinih veljakov, in deklaracije komunističnih partij Italije, Jugoslavije in Avstrije o slovenskem vprašanju aprila 1934, ki sta obe izhajali od obnovljenega programa Zedinjene Slovenije brez ozira na državne meje in od narodne pravice do samoodločbe. Zbliževanje podobne vrste se je čutilo tudi sicer v publicistiki, v sodelovanju različnih društev univerzitetnih študentov in radikalizaciji njihovih nastopov na univerzi in v svojih glasilih, pa tudi v prevladovanju leve usmerjenosti in povezovanju sindikalnega gibanja ter naraščanju stavkovnih gibanj sredi tridesetih let. Že v tem času pa se je pripravljala iz trdega konservativnega jedra nekdanje SLS nova akcija za zaostritev ideoloških razmerij po mejah starih političnih skupin. V časih, ko so mogla živeti le še univerzitetna kulturna društva in interne verske organizacije, sta se začeli razvijati skupina Stražarjev okrog prof. Ehrlicha (že od vsega začetka tudi s političnimi ambicijami) ter organizacija Mladcev Kristusa Kralja pod organizacijskim vodstvom prof. Tomca, vendar sprva kot izrazito verska organizacija. Obe sta bili ideološko zaostreni proti levisi, v okviru »Mladcev« so interno, pa tudi v knjižnicah Naša pot javno že tedaj zavestno zbužali »mahničevstvo« v presoji vsega slovenskega dela in presoje kulturnega in drugega dela, torej razbijanja slovenske kulturne celote po ideoloških mejah. Ker je okrožnica Quadregesimo anno (1931) – gotovo tudi zaradi silovite stalinistične ideologizacije s širjenjem Zveze brezbožnikov po l. 1929 (od 465.498 članov do 1. maja 1931 na 5.000.000!) – zelo zaostriła boj proti socializmu (se pravi boljševizmu Sovjetske zveze), so prav ta vprašanja postala osrednja v ideologizaciji obeh skupin še pred njuno javno politizacijo, ko je tekel le notranji boj za njuno uveljavljanje v okviru katoliških akademskih društev.

Sredi tridesetih let pa se je ob treh pomembnih spremembah začel hitro uveljavljati nov proces, ki je pripeljal do novih rezultatov v letu 1941. Junija 1935 je stopil Korošec vnovič v vlado kot notranji minister (torej odgovoren tudi za družbeni mir zoper stavke in podobno). Vnovič je pristal na igro avtoritarnega beograjskega režima za pridobitev oblasti nad Slovenijo. Brez dvoma je to pomenilo močno moralno oslabitev položaja SLS, kar se je kazalo tako pri ločitvi stare SLS, gosarjevcev in še posebej pri osamosvojitvi JSZ iz strankarskih okvirov. Toda tudi ko je vladna stranka JRZ skušala v Sloveniji organizirati *novo* »katoliško« sindikalno organizacijo Zvezo združenih delavcev (sestavne dela državnih sindikatov JUGO-RAS) je ob vseh pritiskih ostala po številu članov še 1939 na predzadnjem

mestu (od organiziranih blizu 50.000 delavcev – od vsega 110.000 v Sloveniji – jih je združevala leva strokovna komisija blizu polovice, JSZ malo nad, ZZD pa enega pod 8000 in Narodna strokovna zveza 6650). Ko so se sindikati razen ZZD že povezovali, je postala leva usmerjenost že očitna. Pa to ni bilo samo pri sindikatih, marveč tudi med študenti in v revijalnem življenju. Vendar so bile te stvari že pod močnim vplivom evropskega razvoja.

Svetovna gospodarska kriza je izzvala po l. 1930 različne oblike, s katero bi posamezne države mogle obvladati njene težke posledice. To je bilo še toliko pomembnejše, ker je v svetu nastala iluzija, da je Sovjetska zveza, ki ni poznala brezposelnosti, našla tisto gospodarsko ureditev, ki je odpravila kronično bolezen kriz v kapitalistični ureditvi. Ena izmed vrst pri poskusu rešitve krize te vrste brez socializma so bili fašistični režimi, v najizrazitejši nasilni obliki diktature, uveljavljeni v Italiji in Nemčiji, v manj izrazitih na Portugalskem in v Avstriji, medtem ko so vojaške diktature, avtoritarni režimi nastali še v vrsti evropskih držav, fašistična gibanja pa celo v nekaterih starih demokracijah (Švica, Anglija, Francija). Vojaški upor zoper zakonito levičarsko vlado v Španiji, ki je s pomočjo Mussolinijeve Italije in Hitlerjeve Nemčije potekal od poletja 1936 do 1939, je že l. 1937 sprožil pri Slovencih novo ločitev duhov ob Kocbekovem Premišljevanju o Španiji v Domu in Svetu. Krščanski tabor se je hitro razhajal, obenem pa je zunanja nevarnost, ki se je sklanjala tudi prav nad Slovenci, klicala po narodni koncentraciji. Ta klic se je neprestano ponavljal v Kocbekovem Dejanju, v Sodobnosti in Ljubljanskem zvonu ob dogodkih, ki so se neprestano prehiteli, enako pa se je izražal v delu društev univerzitetnih študentov. Vzrokov je bilo dovolj: 1938 marca »anšlus« Avstrije in nemška vojska na Karavankah; jeseni München in odvzem sudetskega ozemlja z obmejnimi utrdбами Čehoslovaški, marca 1939 nemška samovoljna zasedba ostanka Češke in sprememba te v protektorat. Že prej izločitev Poljske iz francoskega obrambnega sistema in enako razpad male antante.

Vsak od teh korakov je izzval pri Slovencih močnejšo zahtevo po koncentraciji političnih sil v obrambo zoper rastočo nevarnost. Hkrati se je vsiljevalo vprašanje, kako se obraniti proti kolosoma v Srednji Evropi, ko se je zrušil francoski obrambni sistem. Oči so se obračale na Sovjetsko zvezo kot na edino silo, ki bi v zvezi z zahodnima silama mogla zavarovati Evropo. To je seveda zahtevalo povezavo s komunisti. Povezovanje ni bilo ideološke narave, vsaj pri Dejanju in zarjanih ne: Sklicujem se le na svojo presojo struktur skupin »akademske mladine« avgusta 1939 v članku Slovenija, na zavrnitev »totalitarizmov raznih vrst z leve in desne« v imenu človekove osebe in njene svobode, kar smo zapisali v uvodu v zbornik Bohinjski teden, 1939, čeprav vse kliče k potrebi po narodnem sodelovanju, in če hočete še na Kocbekove zapiske v dnevniku Pred viharjem 22. avgusta 1940 o potrebi »določiti razmerje do desnice in do levice« in še ponavljajoče se zapise o tem do srede septembra. Preprosto gre za realni račun, ki se je v poteku vojne pokazal kot pravilen, kajti Nemčija je doživela poraz na vzvodu, in to je pomenilo tudi rešitev Slovencev od grozeče narodne smrti.

Vse to so bila ozadja in izrazi pri spreminjanju slovenskih političnih struktur v zadnjih letih pred začetkom druge svetovne vojne. Razhajanja starih struktur so bila še toliko bolj izrazita, ker so se v krogih katoliške desnice vse vztrajneje kazale tudi ideje korporativizma, ene izmed značilnih oblik ureditve fašistične oblike gospodarstva. Prav ob začetku vojne je

prišla pri teh novih povezavah še zadnja kriza po sovjetsko-nemškem paktu o sodelovanju konec avgusta 1939. Toda o tem bodo govorili drugi, kot tudi o koncu te krize še pred jesenjo 1940.

Značilen je pa tudi še sklep vsega tega procesa: V prvih dveh zvezkih Časa 1941 je napisal profesor teološke fakultete Janez Janžekovič članek Ob odločilni uri, kjer kot krščansko dolžnost do naroda, do družine in do zavarovanja verske svobode strastno poudarja dolžnost kristjana za boj zoper tuje nasilje: »Naše geslo ni: mir, ampak: Roke proč od naše zemlje! Ne damo se! Svoboda nadvse! Rajši smrt kakor sužnost!« To je sklep, ki ustreza vsemu razpravljanju. In k temu je mogoče dodati sporočilo dr. Alojzija Kuharja: »Vodstvo Slovenske ljudske stranke je dne 30. marca 1941, zbrano v banski palači, slovesno sklenilo, da v primeru sovražne zasedbe noben odbornik stranke, ne visok in nižji, nikdar ne bo sodeloval s sovražnikom niti neposredno niti posredno, niti ne bo koga navajal k sodelovanju, pa naj bo ta pritisk še tako hud ali celo življenje na tehtnici... Mislim, da je bilo (to stališče) pravilni odraz mišljenja vsega slovenskega naroda v trenutku, ko je šel v najbolj viharno dobo svoje zgodovine« (Fr. Škerl, n. d., str. 81).

Seveda poznamo drugačne korake tistega dela vodstva, ki je ostal v domovini že *pred* kapitulacijo države in še v *prvih* dnevih po njej. Vprašujem se, ali ni bil prav v tej drugačnosti še zadnji korak do zrušitve nekdanjih političnih struktur v letu 1941.

Dr. Milica
Kacin-Wohinz

Primorska pred napadom na Jugoslavijo

Primorski Slovenci so konec tridesetih let preživljali drugače kot Slovenci v Jugoslaviji; ne samo zaradi fašističnega raznarodovanja, temveč tudi zaradi različnega zgodovinskega dogajanja v italijanski državi, katere del so bili. Že konec leta 1935, ko je Italija napadla Abesinijo, so se soočili z vojno in niso redki možje, ki so bili do deset let v vojaški suknji. Mobilizacija za vojno v Abesiniji Slovincem

ni pomenila samo odhajanje na fronto, marveč tudi moralno vprašanje, da se bodo tolkli za tisti režim, ki jih je zatiral in mu pomagali podjarmiti novo kolonijo. Zato so dala slovenska politična vodstva parolo: dezertirajte. Toda okrog 500 dezertirjev v Jugoslaviji ni našlo eksistence, poslali so jih v koncentracijska taborišča. Drugi, ki so bili mobilizirani, so ob odhodu opuščali vsakršno previdnost in z glasno slovensko pesmijo in vzkliki proti vojni uprizarjali prave slovenske narodne manifestacije in se spopadli s fašisti. Gospodarske sankcije Lige narodov proti Italiji so na eni strani slabšale gospodarskosocialne razmere ljudi, po drugi pa zbudile upanje, da bo prišlo do spopada z Veliko Britanijo, v katerem bo Italija poražena in Jugoslavija bi dobila Julijsko krajino. V tem upanju so ljudje glasno izražali sovraštvo, nepokorščino, upornost, defetizem, kot beremo v italijanskih dokumentih, temu pa so sledile ostrejšje policijske kazni. Po osvojitvi nove kolonije maja 1936 se je tudi za načrtovalce raznarodovanja narodne manjšine (Sauro, Scocchi) kazala dodatna možnost hitrega poitalijančenja dežele z nasilno